

писателя Михаила Зощенко в интересном монографическом сочинении.

Л.Я. КОСТЮЧУК

DOROTA BRZozowska, O DOWCIPACH POLSKICH I ANGIELSKICH. ASPEKTY JĘZYKOWO-KULTUROWE, Opole 2000, 142 s.

Przedstawiane opracowanie jest pierwszym po trzydziestu latach od ukazania się książki Danuty Buttler *Polski dowcip językowy* poważnym i wartościowym opisem dowcipu i licznych problemów lingwistycznych z nim związanych. Osadzone w bogatej (głównie anglojęzycznej) literaturze przedmiotu, literaturę tę przybliży polskiemu czytelnikowi. Na szczególne uwypuklenie zasługuje wielowątkowość i porównawczy charakter analiz. Zasadą młodej badaczki z Opola jest uwzględnienie takich zagadnień, które uzupełniają i wzbogacają teorię gatunków mowy. Książka nawiązuje przede wszystkim do prac poświęconych analizom dowcipów (prac z zakresu prężnie się rozwijającej humorologii), ale może być wykorzystywana w dyskusji nad modelami opisu wszelkich gatunków mowy. Osadza pojęcie gatunku zarówno w kontekstach kultury, systemów wartości, stereotypów, jak i w obrębie konwencji porozumiewania się, budowania schematów tekstowych, wyrażania intencji i stylistycznych aspektów wysłowienia (choć te są w pracy zaznaczone najslabiej, gdyż wspomniana problematyka znalazła się poza zakresem badań autorki – por. deklaracje ze s. 11.).

Omawianą monografię można bez wątpienia zaliczyć do studiów o wysokim poziomie metodologicznym. Dowody potwierdzające tę obserwację znajdujemy przede wszystkim w rozdziale teoretycznym, o tyle cennym, że jest próbą uporządkowania pojęć i terminów funkcjonujących w dwóch językach i stanowi dobry wstęp do interpretacji podobieństw i różnic kulturowych (można go zatem potraktować jako opracowanie komplementarne w relacji do książki Chłopiczkiego 1999). Problematyka teoretyczna przedstawiona w pracy jest istotnie bardzo bogata, gdyż wiąże się z rozbudowanym kręgiem lektur z zakresu humorologii, teorii tekstu, genologii lingwistycznej i lingwistyki antropologicznej. Autorka z ogromną pieczołowitością odnotowuje przy tym wszelkie dokonania polskie.

Przypomnijmy najważniejsze problemy omówione w rozdziale teoretycznym.

1. Teorie humoru: relaksacja, degradacja, teoria niespójności. Już w tym miejscu trzeba zaznaczyć, że autorka panuje nad materiałem, umiejętnie łącząc streszczanie najważniejszych rozpraw teoretycznych z podstawowymi wątkami z prac materiałowych i analitycznych.

2. Językoznawcze refleksje nad humorem. Godne pochwały jest tu rzetelne omówienie opracowań klasycznych, dzięki czemu czytelnik może się łatwiej zorientować w kierunku i zakresie zmian.

3. Dowcip jako gatunek tekstu. Autorka odwołuje się najpierw do osiągnięć tekstologii, pokazując w jaki sposób opracowane przez Beaugrande'a i Dresslera warunki tekstowości komunikatów realizują się w dowcipach (por. s. 25-37). Omawia więc następujące zagadnienia szczegółowe: a) problem spójności wykupując rolę puenty i segmentację oraz wyzyskiwanie efektu niespodzianki; b) zagadnienie koherencji oraz problem izotopii tekstowej, a w szczególności takie zagadnienia, jak: wieloznaczność i jej rola w utrzymaniu koherencji, konektor a dysjunktor, czyli "element sprawiający, że konieczne jest przejście ze znaczenia poważnego do humorystycznego" (s. 28), pojęcie kompetencji humorystycznej, pojęcie skryptu, ujmowanego jako kognitywna struktura przyswojona przez użytkowników języka i reprezentująca ich wiedzę o pewnej części świata (zob. s. 28), pojęcie sieci semantycznej i problemy konotacji; c) zagadnienie intencjonalności i akceptabilności związane z postawami użytkowników języka i aspektem illokucyjnym tekstu – w dowcipach intencją główną jest chęć rozśmieszenia interlokutora. Intencjonalność dowcipu jest ponadto związana z przestrzeganiem reguł specjalnej kooperacyjnej gry (por. zasadę kooperacji i maksymy szczegółowe opracowane przez Grice'a – szczegóły na s. 34.); d) zagadnienie informatywności w odniesieniu do dowcipu wiąże się z nowością i zagadkowym charakterem fabuły (por. s. 35-36); e) zagadnienie sytuacyjności – autorka omawia tu czynniki, które trzeba uwzględnić, by skutecznie opowiedzieć dowcip; f) zagadnienie intertekstowości – zdaniem badaczki w dowcipie dominuje intertekstowość wewnątrzgatunkowa (por. serie dowcipów z jedną puentą czy tożsamość bohatera).

4. Założenia analiz własnych. Formułując owe założenia autorka przyjmuje następującą definicję dowcipu: *krótki tekst o strukturze narracyjno-dialogowej, zakończony zaskakującą puentą, której elementem jest dysjunktor*. W uzupełnieniu tej formuły znalazły się następujące uwagi: *Dla semantyki dowcipu typowe jest wystąpienie co najmniej dwóch, przeciwstawnych sobie skryptów. Treści wyrażane w dowcipach są przeważnie wykluczone przez kulturę, z której się wywodzą. Z punktu widzenia pragmatyki natomiast dowcip funkcjonuje w trybie*

komunikacji non-bona fide i za prymarną jego funkcję uważane jest rozmieszczenie odbiorcy (s. 37).

Zgodnie z tymi założeniami w analitycznej części książki pojawiają się rozważania dotyczące trzech zasadniczych płaszczyzn ukształtowania dowcipu: płaszczyzny powierzchniowej (struktura dowcipu), płaszczyzny semantycznej (podobieństwa i różnice skryptów) i płaszczyzny kulturowej (problematyka stereotypu). Do płaszczyzny pierwszej odnosi się pojęcie wzorca gatunkowego (utożsamia się go ze schematem kompozycyjnym). Za podstawowy składnik struktury dowcipu uznaje autorka puls. Zgodnie z propozycją Hetzrona "pulsami są następujące po sobie epizody lub kolejne wyliczenia, układające się w akcję" (s. 26, zob. też s. 42 i n.). Większość dowcipów ma strukturę jednopulsową, choć zdarzają się układy bardziej skomplikowane (por. charakterystyki i schematy na s. 43-47).

W tej części pracy dowcip jest więc pokazany jako jeden z użytkowych gatunków mowy o nieskomplikowanej (spetryfikowanej – dodajmy) strukturze i jasno zaznaczonej intencji. Wspomniane wyznaczniki dowcipu czynią zeń typ tekstu, który może się pojawiać w różnych językach i kulturach. Różnice dotyczą pewnych ilościowych preferencji do tworzenia serii dowcipów.

Odmienność porównywanych w pracy tekstów polskich i angielskich uwypuklają dopiero analizy ich tematyki, sposobów wartościowania i hierarchizowania, słowem obrazu świata bądź jego fragmentów. Wyraźnie też widać, że dowcip odsyła do stereotypu, gra stereotypami, komentuje stereotypy, ale też raczej je utrwała niż zwalcza. Autorka omawia te zagadnienia na przykładzie sposobów wykorzystania stereotypu kobiety. Dzięki zawartym w pracy drobiazgowym i kompetentnym analizom potwierdzone zostały spostrzeżenia innych badaczy, którzy wiążą obrazy obiektów (fragmentów świata) z gatunkami (por. Bartmiński 1998). Udało się autorce pokazać, że w dowcipach nie ma świętości, że prezentowany w nich obraz świata jest obrazem z krzywego zwierciadła. Ważny jest też proces reinterpretacji stereotypu, a zwłaszcza liczba cech przypisywanych obiektowi i ich układ, jak się okazuje różny dla dowcipów polskich i angielskich (por. tabelę dotyczącą obrazu *żony* na s. 89).

Książkę zamykają drobiazgowo analizy seryjnych dowcipów – polskich z serii "Przychodzi Baba do lekarza" (tu interesujące jest pokazanie powtarzalności schematu strukturalnego – zob. s. 112-113) i angielskich dowcipów katastroficznych na przykładzie dowcipów o Dianie.

Kompozycja pracy jest przejrzysta, gdyż poszczególne rozdziały są poświęcone zagadnieniom coraz bardziej szczegółowym, rozpatrywanym w aspekcie

porównawczym. Autorka dba też o to, aby tytułom rozdziałów nadać niebanalną formę.

Największym walorem omawianej książki jest jednak porównawczy charakter analiz ze zwróceniem uwagi na podobieństwa i różnice kulturowe obejmujące: przedmiot dowcipu lub sposoby konceptualizacji wspólnego tematu. Analiza konfrontatywna pozwala też dostrzec różnice związane z typologią dowcipów – pewne typy są wspólne, pewne zaś wyróżniają jedną ze wspólnot kulturowych. Pojawiają się ponadto odrębności obejmujące wybrane grupy tematyczne, w interpretacji przydatne mogłoby być więc pojęcie profilowania – model analizy zaprezentowany przez autorkę nie budzi jednak zastrzeżeń.

Nie sposób poruszyć wszystkich wątków omówionych w tej wartościowej poznawczo pracy, której walory czytelnicze wznoszą się w związku z bogatą egzemplifikacją. Autorka cytuje liczne dowcipy, choć jest to oczywiście drobny wybór z ogromnego zasobu 1200 wypowiedzi poddanych analizom.

Polecając gorąco lekturę omawianej książki nie tylko miłośnikom dowcipów, chcę na koniec jeszcze raz podkreślić, że jest to opracowanie niezwykle wartościowe. Wnosi wiele nowych spostrzeżeń do teorii gatunku, a zwłaszcza problematyki obrazu świata i różnic kulturowych. Porządkuje wiedzę o dowcipie i zjawiskach pokrewnych, poruszając się w obszarze koncepcji gorących, dyskusyjnych i inspirujących.

Literatura

- Bartmiński J., 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki. – Język a kultura*. T. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław.
- Chłopicki W., 1999, *O humorze poważnie*, Kraków.

MARIA WOJTAK

GRZEGORZ GROCHOWSKI, TEKSTOWE HYBRYDY. LITERACKOŚĆ I JEJ POGRANICZA, Warszawa: Wydawnictwo Funna, 2000.

Autor książki, którą pragnę polecić czytelnikom “Stylistyki”, skoncentrował swe zainteresowania badawcze na – jak pisze w uwagach wprowadzających – “znamiennym dla współczesnej kultury zjawisku przenikania cech, kojarzonych